

ПОВЕЉА КРАЉА МИЛУТИНА КАРЕЈСКОЈ ЋЕЛИЈИ 1318 ГОДИНЕ

У архиви манастира Хиландара чува се повеља краља Милутина, издана Карејској ћелији св. Саве, с датумом 6326 године индикта I. Писана је на пергаменту, полууставом XIV столећа; краљев је потпис начињен црвеним мастилом; има златан печат. Издана је први пут од арх. Леонида у његовом Описанију Хиландара¹, други пут од Љ. Стојановића у Светогорским актима², трећи пут од Б. Кораблева у збирци српских хиландарских аката³.

Ова је повеља ванредно занимљива како по свом садржају, тако и са гледишта српске дипломатике. Повеља почиње аренгом: „Понеже начело всѣхъ благихъ еугелне іезе іестъ новаіа благодѣтѣ...“ Аренга је врло дугачка. Почиње цитатима из јеванђеља које говоре о потреби одрицања од овог света и прелази на подвиг св. Саве: напуштање родитеља, долазак у Свету Гору, оснивање Хиландара и пустињачки живот у Кареји, где је он сазидао цркву св. Саве пустиножителя, написавши устав за ову ћелију. Затим краљ Милутин прича како су га обавестили о тој пустињачкој ћелији коју је он врло заволео „имени ради господина и отѣца мојега светааго Сави. И приіехъ ю и живоуѣааго тѣгда оу неи чѣстѣнааго старца иеромонаха курѣ Θεодоула... и прііехъ и азъ келию оную и оупоконхъ живоуѣихъ оу неи, да не пекоут се ѿ притежани крѣмле ли ѿ одежде, тѣкмо млѣчаливо да прѣбивають въ пощени и въ молитвахъ дѣнѣ и ношѣ и да испльнають оуставъ...“ Затим се прича о доласку из Свете Горе хиландарског игумана Никодима заједно са старцем Карејске ћелије Теодулом с молбом о помоћи за обнављање ћелије. „И приде краліевѣство ми прѣподобни игоумѣнѣ богохранимааго и чѣстѣнааго нашего манастира, тѣгда прѣдрѣжен иеромонахъ курѣ Никодимѣ, иже и паче инихъ многихъ потроуди се въ чѣстѣнѣмъ томѣ манастири краліевѣства ми Хиландари, приде с нимѣ и чѣстни старцѣ ѿтѣ келиіе светаго господина нашего и отѣца, вѣше речени иеромонахъ курѣ Θεодоулѣ. Оупросихомѣ светаго господина и отѣца нашего архііепископа Сави Третиаго, и благослови ни. И колико трѣбова чѣстѣни старацѣ курѣ Θεодоулѣ, дахѣ моу на вѣздвиженіе и на ѿбновленіе келиіе господинове родителѣ краліевѣства ми, светаго Сави, и книгами направихъ и чѣстѣними иконами и всѣми потрѣбами, и коупихъ три адрѣфата живоуѣимѣ въ келии тои. И хотѣхъ ѿтѣ грѣчкихъ манастирѣ коупити, да не боуде тежко нашемоу манастироу и имоутѣ по насѣ боудоуѣици рѣптати на живоуѣихѣ

1 *Арх. Леонидъ*. Историческое описание сербской царской лавры Хиландаря и ее отношенія къ царствамъ сербскому и русскому, 1868, 42—47.

2 *Љуб. Стојановић*. Стари српски хрисовули, акти, биографије, летописи, типци, поменици, записи и др. Споменик Срп. Кр. Акад. III, 1890, 15—17.

3 *Actes de Chilandar publiés par le R. P. Louis Petit et B. Korablev, Deuxième partie. Actes slaves publiés par B. Korablev, № 17.* (Византијскии Временникъ, Приложеније къ XIX тому, Петроградъ, 1915, стр. 418—423).

въ келии тои и имоуть сѣмоущати ихъ. Нѣ рече господинъ свети архиепископъ и чѣстѣни игумень курь Никодимъ и старць Θεοδοуль ѿтъ келие светаго Сави, ѿнази келиа іестъ манистирська прѣва и бе скоупа, манастиръ хоте и не хоте хранити ю хокеть, да боле коупи ѿдъ нашего манастира, а и братиѣа приѣмлють. И по прошению ихъ створи краліевство ми и зговорише се вса братиѣа оу манастири“. Следи попис чланова хиландарског братског сабора и наводи се његова одлука. Сабор је пристао да ћелијоти добијају од манастира два мертика хлеба и масла и сочива и одежду и обућу и све остало као и манастирска братија, осим јединог вина. Све се то мора давати ћелији поред оних 60 литара масла који су одређени од првог ктитора, св. Саве. За ова два адрфата краљ је исплатио ћелији 1000 перпера, а трећи адрфат требало је да купи од грчких манастира. Иза тога повеља спомиње да се на краља Милутина и на архиепископа често обраћаху разни људи с молбом да се њима преда на уживање Карејска ћелија, али да је краљ то забранио и потврдио заповест св. Саве о томе да ће хиландарски игуман са свом братијом изабрати старца, који ће управљати Карејском ћелијом самостално и неузнемираван ни од кога. Ову одлуку, као и све остале одлуке св. Саве, краљ потврђује хрисовуљом: „записахъ и оутврѣдихъ златою печатию“. Затим долази санкција с клетвом од Богородице, светих отаца, св. Саве пустиножителя и св. Саве српског; „клетвоу и заузоу да иматъ и ѿтъ краліевства ми и ѿтъ братиѣ с коими сие оучинихомъ да иматъ клетвоу. Сего ради подъписа краліевство ми и въ свѣдѣннѣ всѣмъ, повелѣ же краліевство ми и проту Светиѣ Горы боудоущоу тѣгда господиноу, оучителю и наставникоу Аѣонитьскѣиѣ поуустыне курь Исакоу иеромонаху, ниже царьскѣиѣ шарѣ чрьленіе своѣе рукописаннѣе поставити и по нимъ прѣподобни игумень чѣстѣнааго нашего манастира курь Никодимъ иеромонахъ и по нихъ баща и вса братиѣа выше речена начелна, іако быти въ оутврѣждениѣе. В лѣто 6826 ѣндикта А.“ Испод тога потпис: „Стефанъ Оурошъ по милости Божиѣи краљ и сѣ Богомъ самодрѣжць всѣхъ срьбскихъ земль и поморскихъ“.

Свет. Вуловић у својим »Белешкама о архиепископу Никодиму« прогласио је ову повељу лажном: *»и ѿ години, јер тада (1318 септембарске године) нити је био жив Сава III архиепископ, нити је Никодим био игуман хиландарски, и ѿ садржѣннѣ, јер се коси и са основним уређењем ћелије карејске, с њеним типиком, и са посланицом Никодимовом од 1332 г., по којој је пет година после тога, а и пре тога за живота Саве III, давано издржање ћелији Карејској из касе архиепископске. Овај је споменик начињен по свој прилици после пропасти српске државе, кад су и у Св. Гори старе основе биле сасвим потресене и старе традиције занемарене и остављене«*.⁴ Овај је закључак прихватио Ст. Новаковић, који није уврстио повељу у своје Законске Споменике, а исто тако и проф. Ст. Станојевић, који је у студији о фалсификованим повељама означио ову повељу као лажну.⁵

Међутим, проф. Рад. Грујић који је проучио ову повељу у вези с осталим изворима, који се односе на Карејску ћелију св. Саве, дошао је до уверења да је садржај повеље истинит, те је у својој студији о »Царници Јелени и ћелије св. Саве у Кареји« оперисао с њезиним подацима као потпуно веродостојнима. У погледу хронолошког неслагања приметио је: »Овај акт је нетачно датиран са 1317—18 год., јер је рађен за живота архиепископа Саве III, који је умро 26-VII-1316 год.«⁶ На жа-

4 Глас Срп. Кр. Акад. 43, стр. 13

5 Студије о српској дипломатици. XXV, Глас 169, 1935, стр. 42—43.

6 Гласник Скопског научног друштва, XXV, 1934, стр. 46, бел. 22.

лост, г. Грујић није се специјално задржао на питању аутентичности повеље и на побијању аргумената негативне критике.

Према томе, питање о аутентичности Милутинове повеље Карејској хелији остаје још сасвим отворено и захтева своју исцрпну анализу. Пошто су закључци негативне критике створене само на основу унутарње анализе (нико из наведених аутора није видео оригинал повеље) морамо и ми да започнемо испитивање са унутарњом критиком.

1. Хронолошки аргумент Вуловића није исправан. Сасвим је јасно, да је овде пред нама један од оних многобројних случајева, где размак између одлуке о предмету повеље и њеног извршавања износи по неколико година.⁷ Ова повеља има, у ствари, два датума. Један је онај што стоји на крају документа испред краљевог потписа: 6826, тј. 1318 г. индикта I. Треба подвући да се овде индикт слаже с годином, што није често у фалсификованим повељама. Други је датум оног историског факта који је испричан у акту, и који се, очевидно, десно пре 26 јула 1316 године кад је умро архиепископ Сава III. У погледу овог другог датума морамо констатовати да никаквих хронолошких контрадикција у повељи нема. Напротив, сама повеља сведочи да говори о једном ранијем догађају: спомињајући долазак из Свете Горе старца Теодула и хиландарског игумана Никодима, повеља каже да је Никодим »у то време управљао манастиром«⁸ игуман нашег манастира „*тогда* прѣдръжеи иеромонахъ куръ Никодимъ“. Исто тако и све остале личности, поменуте у повељи, заиста су постојале у Св. Гори 1316 године. Међутим, Вуловић, зачудо, сасвим није скренуо пажњу на свршетак повеље, где је с потпуном очевидношћу показан разлог двоструке хронологије овог акта. Тамо стоји да је на акту којим је краљ потврдио одлуку хиландарског сабора, испод краљевог потписа ставио свој потпис прот Свете Горе Исак, затим игуман Никодим, хиландарски духовник и сви остали чланови сабора. Међутим, на сачуваном Милутиновом акту стоји само краљевски потпис. Значи, да је постојао акт издан Карејској хелији, који је претстављао оригиналну потврду саборске одлуке из доба пре 26 јула 1316, и да је на основу тога акта краљ издао Хиландару сачувани акт који носи датум 1318 г.

2. По садржини повеља се не коси с основним уређењем Карејске хелије, већ, напротив, потпуно се слаже с подацима типика. Ако издвојимо из повеље сав морално-поучни и паративни материјал, њезина правна садржина биће врло скромна и једноставна. Она је укратко формулисана једном реченицом у уводу: »примио сам хелију и обезбедио сам оне који у њој станују, да не би водили бригу о храни и оделу, да ђутљиво пребивају у посту и молитви дању и ноћу, и да врше устав«. У том погледу повеља садржи две одлуке: 1 — краљ купује од Хиландара издржавање за двојицу хелиота и 2 — потврђује одлуку св. Саве о црквено-правном односу хелијота према манастиру. Апсолутно не могу схватити, у чему је Вуловић пронашао неслагање повеље с типиком. По питању издржавања хелије карејски типик је одредио »да даіеть се тоу отъ нашего манастира, помѣни ради, свѣща светому Савѣ, масла литръ 60. А о иноумъ всемъ на волю възлагаю игоуменѣ и всѣи брати, аще чимъ имоуть мощи присѣщати брата живоущаго въ келии сеи, то вѣроую въ Бога, іере дане оскоудѣіеть вы грѣсть моуки, ни чваньць масла, и мою аще и грѣшноу молитвоу попаче имѣти хочете въ помощь себѣ.«⁸ Ми

7 *Сл. Силанојевић*. Односи појединих момената при стварању и извршавању повеља, Студије о срп. дипл. XXIII, Глас 161, 1934, 27—53.

8 *Вл. Ђоровић*, Списи св. Саве. 1928, 12—13.

лутинова повеља добро познаје ове одредбе карејског типика: 1 — откупивши издржавање двојице ћелијота, Милутин изричито наводи да се ово издржавање мора давати *осим* оних 60 литара масла, који су одређени св. Савом; 2 — повеља потврђује да су хиландарци водили рачуна о моралној обавези око прехрањивања ћелијота, изјавивши Милутину да је ћелија манастирска и да манастир »хоте и не хоте« мора да је храни. Према томе, повеља сведочи да је Милутин својом интервенцијом и поклоном 1000 перпера успео да претвори ову моралну дужност прехрањивања карејског старца, која је манастиру наметнута карејским типиком, у правну обавезу. Да је потреба тога постојала, с очевидношћу је показао Р. Грујић: после смрти св. Саве у Хиландару је била извршена делимична допуна и измена одредаба хиландарског типика, па је том приликом уметнута цела 42 глава, која је категорички искључила сваке материјалне обавезе Хиландара према Карејској ћелији.⁹ Морамо приметити да се и сума од 1000 перпера, исплаћена за два адрфата, слаже са сличним подацима. За три адрфата у корист пирга Хрусије Милутин је исплатио Хиландару 1800 перпера.¹⁰

У погледу црквено-правног положаја ћелије, Милутинова повеља такође ни у чему не противречи типичу, већ, потврђујући његове одредбе, баш се позива на одлуку св. Саве. Краљ забрањује архиепископу да се меша у питање постављења карејског старца, „иакоже и заповѣдъ светаго Сави възбранѣтъ. Никто по сили да не прѣемлетъ ѿноузи келию, или послаіемъ краіемъ ли архіепископомъ ли оу мити въ игоумена, нъ да се събираютъ вса братіиа съ игоуменомъ и да избираюъ такова брата, подобна моужа, кои х ошетъ правило доуховно дръжати и цръковни оуставъ испльнати, іако іе стъ заповѣдалъ хтиторъ свети, и да га поставліаютъ и да іе свободъ ѿтъ всѣхъ приходещихъ ѿтъ монастира, да не по нѣкоіеи силѣ имоутъ приходити и прѣлагати и имоутъ съмоушати старца живоущаго оу келии тои, или что оузимати ѿтъ оне келиіе, нъ да прѣбиваютъ и прѣпочиваютъ въ дољнихъ широкихъ келиіахъ, іеже іестъ оучинено за приходещихъ, а сихастириіа господинова да іе въ тишинѣ. И вса іаже заповѣдалъ іестъ господињ мой свети Сава, сиіа краіевъство ми потврѣди больше, понеже и краіевъство ми приіе келию ѿноу въ мѣсто господина моіеіеіа и ѿтца светаго Савы“.¹¹ Треба нарочито истакнути, да као што у питањуматеријалног обезбеђења ћелијота, тако исто и овде, у питању црквено-правног положаја ћелије, Милутинова повеља потпуно се наслања на карејски типик и не води рачуна о допунама хиландарског.

3. Не коси се повеља ни с Никодимовим писмом 1322 године. Писмо наводи одлуку св. Саве који је наредно да архиепископија надгледа његову ћелију и да јој даје сваке године 40 перпера и мазгу поред оних 60 литара масла који су одређени од стране манастира. Пошто неки архиепископи нису то испуњавали, Никодим наређује да се направи препис карејског типика, који треба да се чува у архиепископији, да би

9 Р. Грујић, Царица Јелена и ћелија св. Саве у Кареји. Гласник Скопског научног друштва XIV, 1935, 48. Уп. Ф. Гранић, Црквено-правне одредбе карејског и хиландарског типика св. Саве о келиотима у вези с аналогним одредбама грчких манастирских типика. Прилози за књижевност, јез, ист. и фолклор, XIV, 1936, 198. Л. Мирковић је тумачио неслагање ових одредби у оба типика тиме што је св. Саве сам хтео осигурати Карејској ћелији потпуну независност од Хиландара и зато је у свом другом типичу променио првобитну одлуку карејског типика. Гл. Л. Мирковић, Скитски устави св. Саве. Братство, 28, 1934, 8. Ово се мишљење не може прихватити, јер, као што је приметио и г. Гранић, у том случају Кареја би морала располагати својим знатним засебним приходима.

10 Новаковић, Законски споменци 484—485.

11 Упор. те одредбе карејског типика: *Поровић*, Списи св. Саве, 7-8; *Грујић*, Гласник Скопског научног друштва XIV, 47-49.

се будући архиепископи могли да равнају по њему. У овом, дакле, писму одређене су дужности архиепископије према Карејској ћелији, те нема никаквог разлога очекивати да би Никодим морао наводити у овом писму Милутинову повељу, која говори само о односима ћелије према манастиру и нема никаквог односа према архиепископији.¹²

Према томе у целој повељи нема ни једног податка који би стварао утисак фалсификованог. Па, и против кога би могао да послужи овај тобожњи фалсификат? Против Хиландара који је постављао у ћелији старца и, према томе, после смрти или одласка сваког карејског старца увек је имао могућност да прегледа ћелијотску архиву? Ако би тај тобожњи фалсификат требало да служи ћелијотима прогив манастира, — зашто се онда повеља налази баш у хиландарској архиви и зашто је хиландарци нису уништили? На крају, фалсификати и не изгледају као ова повеља; у фалсификату не би требало да очекујемо тако велику литерарну аренгу и тако мршаву правну садржину. Коначно, као што ћемо видети, не би фалсификатор могао да погоди све околности момента с таквом ванредном тачношћу, како је то у овој повељи.

Повеља каже да је к Милутину дошао из Св. Горе игуман Никодим с карејским старцем Теодулом с молбом о потпори ради васпостављања ћелије. Споразумевши се с архиепископом Савом III, Милутин је извршио »въздвиженіе и обновленіе«*»* ћелије, *»оискрбивши је књигама, иконама и свим оцѣнимъ поитребамъ.* Овај податак није празна реторичка реченица. У Карејској ћелији чува се једно јеванђеље са два врло важна записа. Први говори о премудрости божјој која је украсила људски род својим божанственим образом и која је дала људима праоце и пророке, а у повије време — Немању и св. Саву и друге владаре, међу којима је и „господинъ нашъ Стефанъ краљ Урошь. . . еже многыіе побѣды створѣ ѿтъ Бога дарованыіе іемоу и къ инымъ неизъчтенымъ іего добродѣтелиемъ, іаже къ Богоу и правдѣ и къ светымъ црквамъ и къ ницимъ. И сиіе кнigy повелѣ написати съ Богомъ бо самодрѣжць всѣхъ сръбскихъ земль и поморскихъ Стефанъ краљ Оурошь. Написаше же се въ дњи благочѣстиваго кралевства іего при архиепископѣ ѿсмомъ Савѣ роукою грѣшнаго раба божіа Геѿргиа дїака Радослава. . . Лѣто же бѣ 6824“. . . Иза тога једна страна долази празна, а онда други запис, који је, према садржини, очевидно састављен од самог дародавца, тј. од краља Милутина. (Не би било невероватно да овај запис претставља чак и аутограф Милутина). Стога морамо да га цитирамо у целини. „Сиіе светыіе и божствъныіе кнigy приложи Стефанъ Оурошь краљ келии светаго Савы поуѣстїежителїа иже въ Карѣяхъ, юже създа господинъ родителъ кралевства ми и оучитель ѿчѣства нашего светы Сава првыи архиепископъ сръбскыи троуды и поты своими светыми на своіе спасеніе и соущимъ с нимъ и по ніемъ да же и до нас и всѣмъ хотещимъ спасти се. Того ради и азъ грѣшны желаіе молитвами іего да има чѣто полуочити ѿставленіе многих ми грѣховъ сиіе малоіе приношеніе принесохъ цркви сиіеѣ. Завѣтоую же и засвѣдѣтельствую прѣд господомъ Богомъ никыимъ редомъ ѿданоу быти семоу тетроіеуглоу ѿт кїелиіе сее ни оу коупъ ни оу залогоу ни на кою иноу потрѣбоу, тъкмо да се чѣте оу светѣи келии сеи, іегоже Богъ сподобии жити въ неи, некли бихъ и азъ недостойныи память нѣкоюу имѣлъ по смрѣти моіеи. И прѣдахъ га въ роуцѣ господиноу ми и ѿтѣоу по по у Θεѿдоулоу, живоу оуцѣ тѣгда соуцоу въ келии сеи, іако и въ роуцѣ самому господину и ѿцоу моіемоу светомоу Савѣ. Да кто то дрѣзне

отпети от светые цркви его, да мою је мѣстникъ Богъ и свети Сава, амин!“¹³ Ова су два натписа ванредно важна за питање аутентичности Милутинове повеље Карејској хелији. Они потврђују:

1. Краљ Милутин је *баш 1316 године* поклањао књиге Карејској хелији, о чему говори и повеља.

2. Као и повеља, ови записи сведоче да су ти поклони вршени за време архиепископа *Саве III*.

3. Ови су поклони предани карејском *старицу Теодулу* који је, као настојник хелије, споменут и у повељи.

4. Као и повеља, ови записи наводе као мотив за ове поклоне — жељу краља Милутина да подражава раду св. Саве, тј. индиректно потврђују улогу Милутина као *другог ктитора* Карејске хелије.

Повеља каже да је Милутин опскрбио хелију књигама, иконама и свима погребима, јер су га игуман Никодим и карејски старац Теодул молили да *васпостави* хелију. Овај податак о потреби васпостављања хелије слаже се са подацима о тадашњој ситуацији на Светој Гори. Почетком XIV-ог века Света Гора претрпела је страховито пустошење од стране каталанске „компаније“ — најамничке војске шпањолских пустолова који су под вођством Рожера де Флора ратовали 1304 године с Византинцима против Турака, али 1305 године заузели су Галиполи и почели да пустоше Тракију. Године 1307 прешли су у Македонију и учврстили су се у близини Солуна на полуострву Касандри, одакле су кроз три године пустошили околне крајеве и неколико пута наваливали на Свету Гору. Познате су невоље које је у то доба претрпео од ових разбојника Хиландар, и она јуначка борба коју је водио с њима храбри игуман Данило и која је тако драмски сликовито приказана у његову житију.¹⁴ Данилово житије подробно описује две каталанске навале на Хиландар и опсаду руског манастира, где се од њих склонио Данило, али спомиње и невоље које је претрпела цела Света Гора. „Ови завојевавши дођоше са својим силама у Свету Гору, и опколивши је разграбише *сва богатства* сабрана у њој, и *скоро је сву опустоше*...“ Игуман Данило морао је тада да проведе у пиргу на једном месту три године и три месеца, страдајући од скрби и беде. „И чини ми се, вазљубљени, да су тадањи ратови и страховања слични оном страдању Јерусалима, које поднесе од Тита кесара римскога. Јер када је он дошао на Јерусалим свака душа тога града падаше под оштрицу мача и остале злобе бедно причане. Јер људи жватаху своје појасеве и обућу, а други се дотицаху и најскаренијих. Јер такав ужас могао се видети тада, када је била пустош Свете Горе од руке противника. Јер ови безбожни народи: Фрузи, Турци, Татари, Моговари и Каталани, и остали многоименити народи дошавши тада на Свету Гору, *многе свете храмове* огњем упалише и све њихово сабрано богатство разграбише и заробљенике одведоше у ропство, а остали њихови остаци скончавашу од најљуће смрти глади. Не беше ко ће их погрести, но се зверови и птице небеске храњаху од њихова тела“.¹⁵ Навео сам цели цитат који говори о каталанском пљачкању по целој Светој Гори, јер из њега се види да је у таквим приликама тешко било остати неопштећену ма којем светогорском манастиру. Врло је вероватно да је том приликом настрадала и Карејска хелија, јер Кареја као насеље никад није била утврђена.

13 Љ. *Стијановић*. Стари срп записи и натписи, кн. IV, бр. 6007 и 6008, стр. 5–6. На везу ових записа с подацима Милутинове повеље свратио је пажњу и г. Грујић у Гласн. Ск. н. др. XIV, 50.

14 *Гад. Грујић*. Гусари на Св. Гори и хиландарски пирг Хрусија од XII—XIV века. Гласник Скопског научног друштва XIV, 1935, 1–32.

15 Животи краљева и архиеп. српских. Превод *Мирковића*, Б. 1935, 257–259

Ово је тим вероватније, што су Каталани морали да прођу баш поред Кареје кад су 1309 године ишли од Хиландара према руском манастиру (садашњем Старом Русику) где се скривао хиландарски игуман Данило.¹⁶ Тада су разбојници спалили све зграде Пантелејмоновог манастира сем великог пирга, па су том приликом пропали у пожару сви манастирски документи. Зато је руски манастир две године после тога добио христовуљу од цара Андроника II у накнаду за изгубљене повеље, па је тамо наведено да су се руски монаси послужили интервенцијом српског краља Милутина.¹⁷ Очеvidно је, да је ова интервенција српског краља за руски манастир претстављала захвалност за потпору коју је обитељ св. Пантелејмона пружила будућем српском архиепископу и највернијем Милутиновом другу... Врло је, дакле, вероватно да је и Карејска ћелија пострадала за време каталанске најезде и да је потреба васпостављања ћелије присилила старца Теодула заједно с игуманом Никодимом доћи за помоћу к српском краљу. Ако би се запитало, зашто је манастир чекао шест година да се обрати на краља, могло би се претпоставити да је манастир у то доба посветио прву бригу васпостављању самог Хиландара и његових утврђења на мору, и да је тек после тога могао да се посвети васпостављању Карејске ћелије.

Повеља наводи врло много личности, од којих се већина може идентификовати на основу других докумената и записа из прве половине XIV века. То су у првом реду: архиепископ Сава III који је умро 26 јула 1316 г.; светогорски прот Исак, чији се потпис сачувао баш на једном акту из 1316 године;¹⁸ хиландарски игуман Никодим који је управљао манастиром до маја 1317 године. Али поред њих акт поименично наводи још 24 члана хиландарског братског сабора; из њих могу се идентификовати.

Арсеније старац, духовник хиландарски — јеромонах 1322 и 1327; старац у пиргу — 1332; игуман хиландарски — 1336, 1337, можда и до 1346; бивши игуман и старац у Кареји — 1348.

Јоасаф старац, бивши духовник — заступа Хиландар у приватно-правном акту 1322.

Теодул, старац у Кареји — 1316, 1322; у запису на рукопису 1336; игуман — 1344—1348; бивши игуман и по други пут карејски старац — 1348.

Симеон; старац у пиргу — око 1316, око 1318, 1321, 1322, 1324, 1327.

Матеј поп, старац, велики економ — заступа манастир у прив.-правним актима 1319, 1322, 1327; добија од византиског цара на поклон посед за лично власништво 1324 и 1326.

Гервасије, велики поп — доцније као хиландарски игуман споменут је у многим актима од 1319 до 1334, али је, вероватно постављен игуманом већ 1317 г. после избора Никодима за архиепископа.

Теодосије поп, старац — заступа манастир у прив.-правном акту 1327; споменут је међу старцима у акту игумана Гервасија од 1332 године; вероватно је писац житија св. Саве.

Јован дохијар, монах — старац хиландарски 1332; игуман 1361.

16 *Грујић*, Гусари, 15—16; Данило, прев. Мирковића, 265—268.

17 Акты рускаго на Святомъ Аѡнѣ монастыря св. великомученика и цѣлителя Пантелејмона, Кіевъ, 1873, бр. 20, стр. 162—171. Уп. А. Соловьевъ. Исторія рускаго монашества на Аѡнѣ. Записки рускаго научнаго Института въ Бѣлградѣ. VII, 1932, 147—148.

18 Пресуда парнице између манастира Ватопеда и Есфигмена: Actes d' Esphigmenou. Визант. Врем. XII, 1906, Приложение, бр. 7.

Дамијан јеромонах -- поп 1332; споменуо је себе у неколико записа на рукописима које је писао у Хиландару. Можда се неки од ових записа односе на другог Дамијана споменутог у повељи.

Антоније монах — духовник манастира 1345; старац у пиргу 1348. Теофил монах — заступа манастир у актима 1322 г.

Јефрем параконом — као велики економ заступа манастир у актима 1323, 1326 и 1327 г.

Јерођакон Амфилохије, параклисијарх — духовник хиландарски 1336.

Михаил вагенар — као параклисијарх 1332; дохијар — 1355.¹⁹

Ако узмемо у обзир да се из редова хиландараца често изабирали епископи и игумани за српске манастире, можда би се дали идентифицирати и осталих 8 или 9 старца, наведених у повељи 1318 г.: старац поп Никола, старац поп Епифаније, два старца Илије, Методије, Неофит, Кипријан и Аркадије. Врло је корисно упоредити овај списак хиландарских старца са пописом светогорских игумана у лажној Душановој синорлами, где су сва имена наведена погрешно.²⁰

Сачувао се још један хиландарски акт који директно и несумњиво потврђује аутентичност Милутинове повеље 1318 године. То је акт игумана Геврасија од 16 јуна 1332 године, индикта XV, са садржином сличном Милутиновој повељи. У том акту игуман каже да је краљ Душан „иже соуциихъ отъ светыхъ праотѣцъ и отѣцъ њего въздвиженныхъ вседоушно възлюбии потврѣждати и понавліати и живоущиихъ въ нихъ потрѣбными оудовлити”, на молбу игумана Геврасија учинио Карејској ћелији исто такав поклон као и краљ Милутин. „Доброразумно же разсоудивъ, іако не оудобъ възможно иже ѿ пици пекоущим се сии вса испльніати, въсхотѣ иже въ келии онои по врѣменехъ ѿбрѣтающих се прѣподобно живоущиихъ и оуставліеннаа съврѣшающихъ іеже къ пици потрѣбными оупокоити, и по прошению вышереченааго чѣстнааго и прѣподобнааго ѿтца нашѣго игоумена кур Геврасија іеромонаха дасть тысоушоу перперъ. Игоумен же въданное іемоу злато принес іако да не боудеть что тежко монастырю нашему и рѣпати імоуъ на въземлющихъ, поніеже и ѿтъ прѣжде дваа мѣртїка братскаа вышереченаа кїелија свѣтаго ѿтца нашего Савы коупліеннаа имать ѿтъ нашего монастыра въсхотѣ ѿтъ грѣскааго монастыря треты комать коупити и възбраніенъ бысть намы, всѣмъ намъ к ніемоу рекшемъ, кїелија іестъ монастырскаа. коупліеніемъ и некоупліеніемъ, хотещи и нехотеще, іегда не имать, хранити ю имамы, и почто въ тоужде монастыріе злато да ѿтдаіемъ. И ни по коіеи ноужди, нь любовию вси зговорившесе и възехомъ тысоушоу перперы и продахомъ по прошению господина краліа, иже въ кїелии свѣтага Савы живоущихъ да се дасть іединъ мѣртїкъ ѿтъ монастыря хлѣбъ, масло и сочиво, свита же, папоуци и благословеніе що и всѣмъ братїи, іако же и прѣжде коупліеннаа дваа мѣртїка, доколѣ и Богомъ хранимъ и оутврѣждаіемъ нашъ чѣстныи и свѣтыи монастырь стїть. “Затим долази санкција, попис чланова братскога сабора који је примио овај закључак, и датум. Потписао је „смѣрени чрноризць игоумень Геврасиіе”.²¹ Овај је акт био, дакле, начињен за манастир, јер је оригинална Душанова одлука требала да се уручи старцу Карејске ћелије. Овде се на два места спомиње поклон краља Милутина: два мѣртїка уступљених од Хиландара ћелији за 1000 перпера које је Милутин поклоніо за издржавање ћелијота.

19 Гл. по индексима у хиландарским грчким и српским актима (Визант. Врем. XVII и XIX), у Зак. Спом. и у Записима и натписима Стојановића. Пошто ово идентификовање захтева нарочито, опширније испитивање, то је ово питање обрађено у засебном чланку о Хиландарским старцима у XIV в.

20 Соловјев и Мошин, Грчке повеље српских владара, Б. 1936, бр. XLIV.

21 Actes de Chil II, бр. 25, стр. 455—456. Сматрам овај акт безусловно аутентичним, пошто се сви његови подаци могу потврдити другим изворима,

Поред овог акта постоји још један који индиректно потврђује аутентичност Милутинове повеље. То је Душанова повеља Карејској ћелији од 1348 године. Подељујући ћелији нове поклоне, цар Стефан потврђује и све старе повластице и дохотке: »ієстѣ записано отъ светыхъ хтиторѣ, да се даіє отъ монастыра оу келию светаго Савы благословеніє«. ²² Сем типика св. Саве, дужности манастира према ћелији одређене су само Милутиновом повељом, те под светим ктиторима овде се могу разумети само св. Сава и краљ Милутин.

Али, већ само постојање ове Душанове повеље потпуно обара Буловићеву хипотезу да је Милутинова повеља 1318 године начпњена после Душана. Душанова повеља садржи много веће повластице и поклоне него Милутинова, те ником не би могло да падне на памет да фалсификује једну повељу која с једне стране не може да донесе никакву корист фалсификатору, а с друге стране може да донесе кривцу велике непријатности у вези са 138 и 165 чланом Душанова Законика.

Наведени разлози с потпуном очевидношћу доказују: 1. — да је краљ Милутин заиста издао повељу Карејској ћелији, 2. — да је садржај те повеље морао да буде баш онакав какав се налази у сачуваном акту и 3. — да је та повеља требала да буде издана баш оног датума који имамо и у сачуваном акту. Све то сили нас да признамо Милутинову повељу Карејској ћелији 1318 године по садржини аутентичном.

Очекујем да ми се замери, што нисам почео проучавање акта анализом формулара и анализом материјала и писма, тј, тзв. дипломатском и спољном критиком. Учинио сам то намерно, и то с разлога што методика спољне критике у српској дипломатици још сасвим није разрађена а у погледу формулара има још много нејасног. ²³ Једино опсежно дело о српској дипломатици — »студије« проф. Ст. Станојевића — установило је тек главне типове српских формулара и правила канцелариског поступка, али, баш стога што је то прво дело у овој области, остављено је у њему врло много тамних и неразјашњених питања. ²⁴ Не кажем то за прекор великом српском историчару: да се Станојевић зауставио на детаљној анализи сваког од ових питања, — не бисмо, вероватно, још дуго добили један општи приручник српске дипломатике. Напротив, баш појавом овог дела створена је могућност за детаљзирање проблема и тачнију анализу сваког питања напосе.

Милутинова повеља у погледу формулара има извесне особености, али још не можемо да утврдимо, у колико су ове особине баш за Милутиново доба меродавне код испитивања аутентичности повеље. Иза обичне симболичке инвокације повеља почиње врло дугачком аренгом, која се не понавља у другим повељама. С формалне стране може се приметити да ова аренга почиње речју *иоисеје*, која одговара обичном почетку на византиским повељама *ελεει*. Пре Милутина нема српских повеља с овим почетком, што се слаже с опажањима проф. Коса о томе да се баш у доба Милутина осећа јаки византиски утицај у српској дипломатици. По садржају и по стилу аренга је доста слична аренги Никодимове повеље и Никодимову уводу у његов превод типика, те не би била невероватна претпоставка, да је и овде аутор повеље био сам игуман и доцније архиепископ Никодим. Напосе треба истакнути да је главна садржина аренге посвећена св. Сави, његовим подвизима и примеру, па и то чини карактеристичну појаву за доба Милутина, кад је нарочито

²² Actes de Chil. II, бр. 39, стр. 500; Закон. Спом. 471.

²³ Станојевић, Глас 106, 1923, 24.

²⁴ Уп. В. Новак, Рад. Ст. Станојевића на српској дипломатици, Гласник истор. друштва у Новом Саду, XI, 1938, свеска 3—4, стр. 78.

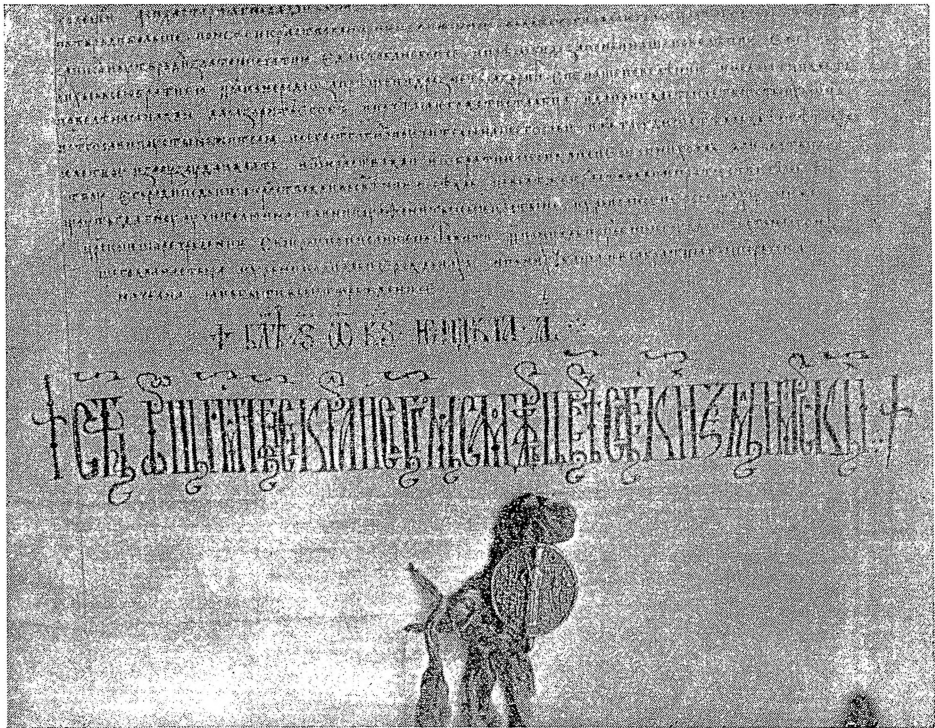
процвао култ св. Саве, с чиме у вези мора да стоји и појава Теодосијева житија. Интервенција, експозиција и диспозиција толико су органски повезане једна с другом, да заједно чине непрекидно историско причање: образложење одлуке, напр., подељено је на засебне делове према члановима одлуке (о васпостављању ћелије, о економском обезбеђењу и о црквено-правном положају), те је сваки део експозиције стављен испред одговарајућег дела одлуке. Санкција је типична за рашке повеље, а има поред претње духовним казнама и претњу материјалну, што је исто тако типично за повеље Милутинове. Врло је значајно да је ова претња изражена формулом „клетву и заузу да иматъ“, што се дословце понавља и у повељи архиепископа Никодима 1322 год. Короборација је такође типична: „записахъ и утврдихъ златою печатию“, а стављена је испред санкције. Иза санкције долази промулгација: „сего ради подьписа краліевѣство ми и въ свѣдѣнїиіе въсѣмъ“. Короборација овог типа на крају повеље типична је баш за повеље из Милутиновог доба. Датирање је, као и у осталим српским повељама, бројем. Потпис је у формалном погледу сличан другим Милутиновим потписима: „Стефанъ Оурошъ по милости Божијей краль и съ Богомъ самодрѣжць всѣхъ Срѣбскихъ земль и Поморьскихъ“. Као што је показао проф. Станојевић (Глас 61, стр. 38-39), Милутинови потписи немају сталну утврђену формулу, али овај потпис има у себи само оне елементе који долазе и у другим његовим потписима. У вези с тим треба приметити да у тексту повеље Милутин такође назива себе самодршцем: „и господьствоующоу ми самодрѣжавно въ земли ѿтчьства моіего“. Као што је показао проф. Острогорски, израз самодржац у тексту повеља јавља се баш за владе краља Милутина.²⁵ Видимо, дакле, да у дипломатском погледу повеља нема никаквих неправилности, већ напротив, по свим својим елементима баш је типична за Милутиново доба. Особеност ове повеље састоји се у целокупној композицији и распореду елемената, који би могли навести на претпоставку, да није повеља састављена у владаочевој канцеларији, већ у самом манастиру и да је донесена краљу на потпис. Али то се питање може разјаснити само помоћу спољне критике која је до сада још потпуно неразрађена. Тек онда кад једанпут изиђе потпун албум репродукција свих српских повеља, моћиће се приступити израђивању методике спољне критике за српску дипломатику.

Ово је питање постало за мене сасвим очевидно, када сам се обратио спољној критици Милутинове повеље Карејској ћелији. Могао сам да је проучим по фотографији у Српској Краљевској Академији, упоређујући је с осталим Милутиновим повељама. Али једино што се може стварно утврдити о овој повељи, то да је она писана на пергаменту, да је начин писања — полуустав XIV века, да је Милутинов потпис начињен црвеним мастилом, и да повеља има златан печат. Али апсолутно се не може утврдити да ли рукопис ове повеље одговара општем типу рукописа на Милутиновим актима, јер, изгледа, да за Милутиново доба такав општи тип уопште не постоји. Проучавајући заједно с проф. Соловјевим фотографије свих Милутинових аката, добили смо утисак да су баш у ово, раније, доба повеље често састављене у самим манастирима и тек доношене на потпис владару. Може се констатовати да каткада у току великог временског размака повеље истог манастира имају у начину писања неке нарочите особености, које понављају локалне традиције дотичног манастира. Такве су, на пример, повеље манастира св. Петра и Павла на Лиму: оригиналне повеље краља Уроша, Милутина и Дечанског овом манастиру имају на почетку једнаки, типични крст

²⁵ *Острогорски*, Автократори самодржац, Глас 146, стр. 148—149.

који се не налази на другим повељама.²⁶ Врло је вероватно да је и Милутинова повеља Карејској ћелији писана у Хиландару, пошто њен рукопис личи на обично полууставно писмо манастирских рукописа, пошто је њезина литерарна арена типична за црквено-поучну књижевност оног доба, и пошто поједини елементи формулара имају упадљиву сличност с повељом архиепископа Никодима.²⁷ Али то ни у којој мери не може да утиче на питање њезине аутентичности.²⁸

Врло је несигурно питање и о краљевском потпису. Потписи краља Милутина и на оним његовим повељама, које су веродостојне са гледишта унутарње критике и имају златан печат, у погледу рукописа нису потпуно једнолични. Према томе, није искључена могућност да у ово доба сам краљ, можда, није ни потписивао повеље већ да је потпис стављен црвеним масилом у краљевској канцеларији, а да је као главни

Сл. 1. — Доњи крај Милутинове повеље Карејској ћелији.

доказ аутентичности повеље требало да служи печат. (У доцније доба владари су сами потписивали повеље: то се свакако може утврдити за Душанове повеље). Али може да се претпостави и још једна могућност. Милутинови потписи на српским повељама нису *написани*, већ су *напртани*. Код таквог потписа нису могле да се истакну оне карактерне особености које стварају критериј за идентифицирање потписа: нагиб слова, однос њихове дужине према ширини, размак између суседних знакова итд. Сем тога, такав *сликани* потпис могао је да у току година доживи врло велике промене у погледу скраћивања појединих речи и орнаментирања појединих знакова. Из тога што су завијуци на неким словима у потпису на повељама из различитог доба окренути на разне

26 Издана су непотпуно у Зак. Спом. 593—599.

27 Упореди и поменуте записе од 1316 г. на јеванђељу у Карејској ћелији.

28 Уп. Мошин. Gab es unter den serbischen Herrschern des Mittelalters eine griechische Hofkanzlei. Archiv für Urkundenforschung XII (1934), 183—197.

стране, не може се изводити никакав закључак о аутентичности потписа. По општем типу потпис на Милутиновој повељи 1318 године сличан је његовим другим потписима, али детаљније упоређивање његово с другим потписима бескорисно је.

Што се, пак, тиче печата, и у овом погледу стојимо на врло лавовом тлу, јер још немамо потпуног албума српске сфрагистике. Ивићев албум има само један Милутинов воштани печат из дубровачке архиве, и то сачуван у врло лошем стању с уништеном легендом.²⁹ Међу Аврамовићевим бакрорезима налазе се три печата на Милутиновим хиландарским повељама;³⁰ један од њих — грчки печат цара Андроника. На жалост све су Аврамовићеве слике израђене тек приближно сличне оригиналима, тако да дају само претставу о општем типу печата и не допуштају да се упоређивањем с њима испитују, да ли су слични печати израђени према истом калуку, или да подражавају овом типу. Осим тога изучавање Милутинових печата немогуће је без упоређивања с печатима других владара. Колико је такво упоређење неопходно потребно у српској сфрагистици, најбоље се види из студије проф. Соловјева о печатима на Душановим повељама,³¹ који је установио ванредно важне чињенице за анализу различних типова Душанових печата, али, пошто није могао да упореди Душанове печате с печатима свих његових претходника, није видео да су два типа Душанових печата израђивани према матрицама краља Милутина. Ако узмемо у обзир, да су код истог владара постојали различити типови његових печата; да се сем тога српски владари служили печатима и својих претходника, па су и сами правили печате према старим матрицама; да поред тога има и случа-

Сл. 2.— Печат на Милутиновој повељи Карејској хелији 1318 г.

јева где су печати преношени с једне повеље на другу — морамо рачунати с тим да је израђивање критерија аутентичности старих српских печата врло мучан и компликован посао. Морамо приметити још и то, да преношење печата с једне повеље на другу не може још да служи као безусловни доказ лажности ове друге повеље. Једампут био сам сведок, како је у једној манастирској архиви за време прегледавања хрисовуља пао са врвце златан печат византског цара; архивар је ставио тај печат на страну с тим да га доцније стави на место. У таквим случајевима лако се могла десити грешка и печат је могао да дође на другу повељу. Из свега тога следи само тај закључак, да до сада још немамо тачног критерија за просуђивање аутентичности српских печата и да у овој области можемо очекивати свакојака изненађења.

Једно такво изненађење пружа и печат на Милутиновој повељи 1318 године. То је висећи златан печат византског типа. Одлично је очуван. На revers'у је приказан Христос истог типа као и на византским повељама: стоји испред стилизованог престола; са стране у пољу иницијали IC XC. Обод је на обе половине врло узан. На avers'у је у

29 А. Ивић, Стари српски печати и грбови, Нови Сад, 1910, бр. 11.

30 Д. Аврамовић, Описаніе древности српских у Светој Атонској Гори, 1847, таблице: слике бр. 5, 6 и 7.

31 А. Соловјев, Печати на Душановим повељама. Гласник Скоп. Н. Др. II 1926, стр. 37—46.

тачкастом кругу слика владара: висока танка фигура; у десној руци дугачко жезло с обичним крстом на врху; лева је рука окренута на страну и држи савијену повељу. Легенда је написана у два вертикална ступца. Натпис гласи: СТЕФАНЪ ЦАРЪ СРБКХЪ И ПОМОРСКИИХЪ ЗМЛ — тј. СТЕФАНЪ ЦАРЪ СРБСКИХЪ И ПОМОРСКИХЪ ЗЕМЉЪ. Први је утисак, да је то Душанов печат, пренесен на Милутинову повељу. Ова претпоставка чини се тим вероватнија, што се потпуно исти печат налази и на неким Душановим повељама.

Међутим, у овом случају ствар је много компликованија.

Захваљујући предусретљивости Српске Краљевске Академије, имао сам могућност да проучим питање о Милутиновим печатима на основу одличних фотографских снимака из Академијине збирке, које сам упоређивао са сликама у издањима Аврамовића, Ивића, Соловјева и с мојим фотографијама. Овај материјал показао је ванредно занимљиве чињенице.

Печати на Милутиновим повељама који су ми познати, распадају се на следеће групе.

А. Описани византиски тип са Христом на полеђини и с високом, танком фигуром владара на предњој страни, с уским ободом, с легендом у вертикалним ступцима и с титулом *Цар*.

Овај печат имају следеће повеље. 1. Милутинова повеља Карејској ћелији од 1318 г. 2. Повеља Стефана Дечанског састављена од две повеље Милутинове за хиландарски пирг.³² 3. Повеља краља Душана хиландарском пиргу о поклону села Гајдурохора од 1 јануара 1345 г.³³ 4. Повеља цара Душана Хиландару о поклону села Лесковљани од 14 августа 1354 г.³⁴ 5. Повеља цара Душана Хиландару о поклону метохије Петра Коришког од 17 маја 1355 г.³⁵ 6. Лажна „сводна“ Зографска хрисовуља,³⁶ камо је печат, очевидно, пренесен с оригиналне Душанове повеље Зографу³⁷ (издан је код Аврамовића бр. 13) 7. У врло оштећеном стању овај се печат налази и на повељи краља Душана Хтетовској цркви.³⁸

Сл. 3. — Печат на Зографској повељи (Тип А).

Б. Локални тип, грубље израде, са стегнутим, кратким и широким фигурама. На полеђини је св. Стефан с ореолом око главе, с кадионицом у десној руци и с путиром у левој; стоји на јастучићу. Легенда у пољу: † СТИ СТЕФАНЕ ПРВОМУЧЕНИК ОРГ. На предњој страни је владар: стоји на јастучићу; на глави је шиљата круна од тачкастих врпца; у десници је жезло с троструким крстом, леву држи на прсима. Легенда у пољу написана је у хоризонталним редовима, тако да су речи већином раздвојене сликом владара. Гласи: † Ѧ ХСТЕ ВОЗЕ ПРВОЦЕРНИ ЦАР СТЕФАНЕ ИСЕ ЗМЛИ СРПС — тј. О ХРИСТЕ

32 *Chil.* II, бр. 8 и 16; Miklosich, *Monum. Serb.* 57-69.

33 *Chil.* II, бр. 34.

34 *Ibid.* бр. 45.

35 *Соловјев*. Повеље цара Душана о метохији св. Петра Коришког, *Гласн. Ск. Н. Др.* II, 1926, 25-36.

36 *Соловјев и Мошин*. Грчке повеље срп. владара. Б. 1936, бр. 45.

37 *Ibid.* бр. 9.

38 *Chil.* II, бр. 28; *Спом.* III, 27-30. Овај је печат био некад откинут (можда, и с неке друге повеље). Пошто је тада горњи део поварен, то су на ово место причврстили малу карикну, те је сада печат везан за повељу помоћу ове карике.

БОЗЕ ПРАВОВЕРНИ ЦАР СТЕФАНЕ СВЕ ЗЕМЛИ СРПСКЕ. Овај се печат налази на следећим повељама. 1. Милутинова повеља Хиландару о поклону села Тморана, око 1300 г.³⁹ 2. Повеља краља Душана Хиландару од 6 маја 1336 поводом поклона протосеваста Хреље.⁴⁰ 3.

Сл. 4. — Печат на Милутиновој повељи Хиландару 1310 год (Тип В).

Сл. 5. — Печат на Милутиновој повељи пиргу 1316 г. (Тип В).

МИЛОСТИЋМЪ БЖИЋМЪ КРА... (Печат је на горњем крају оштећен). Налази се на Милутиновој повељи хиландарском пиргу⁴⁴ о поклону неко-

Повеља цара Душана властеличићу Иванку Пробиштитовићу од 28 маја 1350 г.⁴¹ 4. Повеља цара Душана Дубровнику од 1349 г.⁴² (Овај је печат издан и описан код Ивића, бр, 15-16).

В. Печат западног црквеног типа, налик на епископске печате. Израђен је нарочитом техником која се не понавља ни код једног другог печата. Вероватно је рађен у неком приморском граду, Дубровнику или Котору. На полеђини је Христос до појаса; седи на престолу; у пољу иницијали ІС ХС. На предњој страни — фигура до појаса, која пре личи на неког западног епископа него на владара: у свештеничкој мантији, са зашиљеном капом на глави и с ореолом око главе; у левој је руци светитељски штап, десна је на прсима. Легенда у пољу у три хоризонтална реда: БАГОВЕРНИ ЦАРЪ СТЕФАН. Налази се на Милутиновој повељи хиландарском пиргу о поклону неколико села, вероватно из 1316 године, јер се на повељи потписао и архиепископ Сава III. (Слаба репродукција овог печата издана је код Аврамовића, бр. 7).⁴³

Г. Печат западног типа с легендом на широком ободу. Израда је доста примитивна: мале стегнуте фигуре потсећају на скулптуре Дечанског манастира. На полеђини је св. Стефан с кадионицом у левој руци и с путиром у десној. У пољу — вертикално натпис: СТЫ СТЕФАН, али поред тога и у ободу налази се легенда — СТЫ СТЕФАНЪ ПРЪВОМУЧЕНИКЪ И АРХИДИАКОНЪ. На предњој страни — краљ у искићеном оделу; с круне се са сваке стране спушта накит. У десној руци — жезло с трозупцем на врху, у левој је повеља у свитку. С исте стране, владара благосиља велика рука, поред које у пољу стоје иницијали ІС ХС. Легенда на ободу: СТЕФАНЪ УРѠШЪ

39 Chil. II, бр. 9; Спом. III, 12.

40 Chil. II, бр. 27; Спом. III, 25.

41 Chil. II, бр. 44; Спом. III, 1; Соловјев, Олабр. Спом. 150-152.

42 Mikl. 146; Соловјев, Олабр. Спом. 145-146.

43 Chil. II, бр. 11 и 14; Mikl. 77-82.

44 Chil. II, бр. 8; Mikl. 57-65.

лико села, из доба 1302—1309. Пада у очи његова сличност с печатом Стефана Дечанског на повељи Хиландару од 9 августа 1327 г.,⁴⁵ где видимо исти распоред легенде и исти стил израде. На предњој страни имамо, исто тако, руку с натписом IC XC, само та рука долази с друге стране; краљ држи повељу десном руком, а жезло с једноставним крстом је у левој руци. У пољу имамо још и вертикални потпис УРОШЪ КРЛ, а на ободу легенду — СТЕФАНЪ УРОШЪ КРАЛ ПО МИЛОСТИ БЖЕИ СРПСКИ... На полећини је св. Стефан с легендом на ободу: СТЫ СТЕФАНЪ ПРЪВОМУЧЕНИКЪ И АРХИДИАКОНЪ, и с вертикалним потписом у пољу: СТЫИ СТЕФАНЪ. Врло је вероватно да су оба ова печата рађена од истог мајстора. (Печат Дечанског је издан код Аврамовића, бр. 8).

Поред ова четири различна типа печата на Милутиновим повељама мора се констатовати још и ово.

Постоји печат на Милутиновој повељи Хиландару о поклону села Уљара.⁴⁶ Ово је врло леп печат с легендом на ободу, али је то печат краља УРОША ТРЕЋЕГ, тј. Дечанског. То се слаже са закључком проф. Радонића да ова повеља није аутентична.⁴⁷

На Милутиновој повељи хиландарском пиргу о поклону села Купцова висе златни печат цара Андроника с грчким натписом.⁴⁸

Напоследку, могуће је да и онај печат који се налази на Душановој повељи Хиландару од 1332—1337⁴⁹, с легендом у пољу УРОШ ПР КРАЛ, припада не Дечанском, како је мислио Соловјев⁵⁰, већ Милутину, јер врло сличан печат истог типа, с легендом СТЕФАН КРАЛ, налази се на повељи Драгутиновој Хиландару од 1276—1281.⁵¹ Можда су оба печата начињена за краљеве-браћу од истог мајстора. Али ако доња скраћеница с леве стране претставља не ПР (—правоверни), него ТР (—трећи), у том случају печат би заиста припадао Дечанском. (Гл. слику код Соловјева, Печати, стр. 40).

Према томе постоји барем четири сачувана типа Милутинових печата. Само на једном долази у легенди титула КРАЉ, а на три сасвим се јасно чита титула ЦАР, и то на А — ЦАР СРПСКИХ И ПОМОРСКИХ ЗЕМЉА, на Б — ЦАР СВЕ ЗЕМЛЕ СРПСКЕ и на В — БЛАГОВЕРНИ ЦАР СТЕФАН. *Трећи се тип налази само на Милутиновој повељи, а два прва — и на повељама његових наследника, и то не само из царског, већ и из краљевског доба.* Тиме се искључује претпоставка да је на Милутинову повељу Карејској ћелији пренесен печат са Душанове царске повеље и намеће се дужност детаљније анализе овог проблема.

Сл. 6. — Печат на Милутиновој повељи 1302—1309 г. (Тип Г)

45 Chil. II, бр. 18; Спом. III, 17—24.

46 Chil. II, бр. 18; Спом. III, 17—24.

47 Летопис Мат. Срп. 183, 1895, 92 и др.

48 Chil. II, бр. 12; Mikl. 73—76.

49 Chil. II, бр. 26; Спом. III, 27.

50 Печати, 40.

51 Chil. II, бр. 6; Спом. III, 11—12.

Споменули смо да се на крају Милутинове повеље Карејској ђелији од 1318 г. налази белешка, да се на оригиналној повељи од 1316 г. испод краљевог потписа потписао светогорски прот Исак, игуман Никодим и сви чланови братског сабора. Тамо стоји: „повелъ же краліевство ми и протоу Светіиѣ Горы, боудоушоу тѣгда господиноу, оучителю и наставникоу Аѳонитѣскиміе поуствѣне курь Исакоу иеромонаху, ниже царѣскиміе шарѣ чрѣлениѣ своіе роукописаниѣ поставити...“ Милутин, дакле, назива свој потпис „царском првеном шаром“. Раније, у доба једноставније критике, једини овај податак био би довољан да се ова Милутинова повеља прогласи лажном. Међутим сада знамо да се у Византији израз *βασιλεία μου* — „царство ми“ у тексту повеља употребљава уопште у смислу државне власти, тако да се тим изразом служе не само цареви, већ и они чланови владалачке куће, који су управљали у разним крајевима државе као деспоти.⁵² Познато је да се у Србији поред царева Душана, Уроша, Синише и царице Јелене овим се изразом служе деспот Угљеша,⁵³ деспоти Драгаш и Константин с мајком Јевдокијом⁵⁴ и деспот Стеван Лазаревић.⁵⁵ Јиречек карактерише ову појаву као »одсјај царског достојанства«.⁵⁶ Мени то не изгледа сасвим исправно: у овој титулатури Угљеше и Дејановића ја не могу да видим неку тенденцију за подражавањем цару Душану, већ једноставно прихватање византиске праксе у вези с продирањем у Србију византиских државноправних појмова. Ови деспоти нису били моћнији од других савремених српских династа, те ова титулатура не проистиче из њихове моћи и угледа, већ из тога што су они владали у грчким областима у својству деспота и били су у најближим везама с византиском царском породицом. Што се, пак, тиче Милутинове повеље — тамо се владар назива »краљевство ми«, те израз »царска шара« изгледа као случајно залутао. Али исто тако, овај је израз залутао и у другу Милутинову, несумњиво аутентичну, повељу, издану око 1300 год. манастиру св. Ђорђа код Скопља. Милутин у тој повељи увек назива се краљевство ми, али на једном месту он по примеру пређашњих царева ослобађа манастир „отъ всѣхъ работъ царскихъ и отъ всѣхъ поданькъ“.⁵⁷ На другом месту у истој повељи краљ даје манастиру Драготино мѣсто у Рѣчицахъ за које се воспоставило да то није баштина Дарготина, већ „царска пронија“.⁵⁸ Али је најзначајније треће место, где краљ наређује да се игуман „не позива безъ кнѣга царске“.⁵⁹ Вероватно је, да у то доба на Милутиновом двору, преуређеном на византиски начин и препуном византиских избеглих велможа прођака Симонидиних, у околини »зета светог васељенског цара« епитет »царски« често се чуо. С тим у вези можемо до се сетити и Данилових речи да је Милутин у Солуну подигао »царске дворе«.⁶⁰

52 Уп. напр. Actes de Chil. I, бр. 68, 76, 86, 87.

53 *Соловјев и Мошин*, Грчке повеље, бр. 35, 36, 37 и 38. Actes de Chil. II, бр. 57, 58. Уп. *Јиречек—Радонић*, Историја Срба, IV, 108. Врло је карактеристично да Угљеша у својој српској повељи ман. Кутлумушу, називајући себе деспотом, означаје своју власт као царевање: „его же по мнѣ Богъ изводитъ царствовати...“ Actes de Chil. II, бр. 57.

54 Actes de Chil. II, бр. 60, 62, 67; Акты рус. мон. 373.

55 Actes de Chil. II бр. 76, 77, 78; *Анастасијевић*, Српски архив Лавре Атонске, Споменик LVI 9, 11—14. *Јиречек* IV, 108, бел. 9, сматра повеље деспота Стефана од 1405, 1407 и 1414 г., где се он назива „царство ми“, лажнима. Мени се овај закључак чини погрешним, јер стварни подаци из ових повеља не могу да буду измишљени од фалсификатора.

56 *Јиречек* — *Радонић*, IV, 107.

57 *Соловјев*, Одабрани споменици српског права, Б. 1926, 74, чл. 32.

58 Ibid. 75, чл. 33.

59 Ibid 79, чл. 61a.

60 Прев. *Мирковића*, 102.

Али, док у свим случајевима можемо епитет „царски“ да сма-трамо за случајно залутали, не можемо на исти начин да тумачимо консеквентну употребу царске титуле на Милутиновим златним печатима. Овде се царска титула могла појавити само са знањем и по нарочитој жељи владара, те према томе мора да изражава неку нарочиту тенденцију. Проф. Соловјев, тумачећи појаву *царских* печата на аутентичним Душановим повељама *из краљевског доба*, навео је ванредно важну и значајну паралелу из руске историје истог доба. Док су руски владари у својим повељама примили титулу „великог кнеза *све Русије*“ тек 1492 године, на њиховим се печатима ова титула јавља већ у средини XIV века. „Кроз цели век четири генерације владара изрезивале су на својим печатима ону жељену титулу, коју нису смели никако да употребе у тексту својих повеља. Исти је случај могао бити и са Душаном“.⁶¹ Да ли то важи само за повеље Душана? Зар се ова државноправна претензија није могла појавити тридесет година раније, за владе краља који се толико приближио Византији после венчања с ћерком васељенског цара? С тим у вези морамо да цитирамо познато место из пете главе седме књиге Григорине историје, које је раније изгледало као нека претераност. Причајући о интригама царице Ирине после њезиног одласка из Цариграда у Солун, Григора каже да је царица „хтела да украси своју ћерку царским знаковима, да јој не би недостајало ништа од оног чим се, према римским традицијама, украшавале одвајкада *царице*; па, пошто није могла ту своју жељу да изврши на други начин то је испрва *сѣавила на главу свог зѣѣа калиѣѣру* украшену драгоценим камењем и бисером, скоро исто толпким и таквима, какви су китили *калиѣѣру њезиног сѣѣруга цара Андроника*.“⁶² Започевши с тим, она му је затим сваке године поклањала нову, и то сваки пут скупљу од претходне. А ко ће да изброји богате хаљине и разне драгоцености, које је она сваки час поклањала и њему и својој ћерци краљици. Ко ће избројати *царске украсе*, које је она отимала од Римљана и представала српскоме краљу,⁶³ ругајући се кротости цара супруга и безбојазнено испуњавајући своје планове. А њезин је план био у томе да би богатства царске благајне преместила у пазухе своје деце, нарочито ћерке краљице. Она се надала, да ће краљ угледати децу од њезине ћерке и зато је унапред вукла и припремала за њих благо из римског богатства, да би *они доцније могли да искористе слабост Римљана и да љроѣѣѣ њихове воље завладају царѣѣвом*, које ови нису хтели да отступе драговољно“...⁶⁴ Ако су тачни ови подаци о „царским знаковима и украсима“ које је царица Ирина слала Симониду „да не би јој фалило нешто чим су се китиле византиске царице“ и о круни »готово истој као круна њезиног супруга цара Андроника«, коју је она послала свом зету Милутину, наравно је претпоставити да се, баш у то доба моћног про-

61 Соловјев, Печати, 43.

62 θέλουσα γάρ τὴν θυγατέρα βασιλικαῖς παρασήμοις κοσμήσαι. ἵνα μὴδ' ἐκεῖνη μηδενὸς ἐλαττοῖτο, ὅποσα Ῥωμαίων θεσμοὶ τὰς βασιλίδας ἤρηνται πάλαι κοσμεῖν, μὴ δυναμένη δ' ἄλλως τὸ καταθύμιον ἐπερᾶναι, φέρουσα καλύπτραν ἐπέθηκε πρότερον τῇ κεφαλῇ τοῦ γαμβροῦ λίθους καὶ μαργάρους πολυτελεῖσι κεκοσμημένην, ὅποσους καὶ οἷους μικροῦ καὶ ἢ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς Ἀνδρονίκου τοῦ βασιλέως ἐκεκόσμητο. (Greg. I ed. Bonn. 241–242).

63 τίς δ' ἂν ἐξετάξει τῶν βασιλικῶν κειμηλίων τὸν ἀριθμὸν. ὅποσα αὐτῇ τοῖς Ῥωμαῖοις ἀποστεροῦσα τῷ Κράλη Σερβίας ἐδίδου...; (ibid. 242)

64 ἔφρεσις γάρ ἦν αὐτῇ τῶν βασιλικῶν ταμείων τοὺς θησαυροὺς ἐς τοὺς κόλπους τῶν ἑαυτῆς ἐκκενῶσαι τέκνων καὶ μάλιστα τῆς κραλαίνης καὶ θυγατρὸς. ἤλιπε γάρ καὶ παῖδας ὄψεσθαι γεννηθέντας τῷ Κράλη παρὰ τῆς θυγατρὸς. καὶ διὰ τοῦτο προαρπάζουσα τὸν καιρὸν σφισι τὸν Ῥωμαῖκὸν ἐθησαύριζε πλοῦτον, ἵνα καιροῦ καλοῦντος ὄψῃ τοῦ χρόνου τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀσθενείας ἐκεῖθεν αὐτοὶ καταδράμοσι καὶ ἦν ἐκόντων Ῥωμαίων οὐκ ἐκληρώσαντο βασιλείαν, ταύτην ἀκόντων ἀφελῶνται. (ibid.).

дирања у Србију византиске политичке културе, код српског владара могла појавити тенденција за прихватањем царске титуле, коју су већ одавна имали и суседни бугарски владари. Врло је значајно да се баш у Милутиново доба коначно уводи у званичну интитулацију српског владара на повељама и титула *самодршца*, која се најпре појавила у литератури, затим је продрла у краљевски потпис и тек при Милутину употребљава се у канцелариским формуларима.⁶⁵

Стефан Дечански, који је седам година провео интерниран на византиском двору и, по сведочанству извора, стекао велику љубав цара Андроника, испочетка напустно је државноправне претензије свога оца. На његовим властитим печатима налазимо само краљевску титулу. Изгледа, да се и титулом самодршца служио врло ретко и то само у последњим годинама своје владе. Али је Душан после свог наступа на престо одмах прихватио традицију деда и почео да прави печате по Милутиновим матрицама на којима је нашао царску титулу. Зато је Душан у својој повељи Богородичној цркви у Архилевници имао права да каже да је *обновио први царски* венац српске и поморске земље.⁶⁶

Цело ово подуже расправљање даје ми право да изведем и два методолошка закључка. Прво: методика спољне критике у српској дипломатици још је потпуно неразрађена. Њезино изграђивање мора започети пре свега од утврђивања безусловно аутентичних повеља на основу унутарње критике, па тек од анализе ових аката можемо да изводимо закључке о томе, како треба да изгледају повеље. Мени се чини, да баш Милутинова повеља Карејској ћелији спада у ред таквих »угледних аката«. Ако њезине особености превише отступају од оних конструкција које су до данас владале у српској дипломатици и превише комплицирају методiku спољне критике — тим се већи простор открива досетљивости и интуицији испитивача.

Друго: потребно је било ово опширно истраживање да се докаже аутентичност једне повеље коју је осудила као лажну Вуловићева белешка од неколико редака. Овај пример најјасније доказује оправданост тврдње проф. Соловјева да је »лако прогласити за фалсификат један докуменат, који смета нашем знању (или нашем незнању) о чињеницама оног доба. Много је тежи, али кориснији за науку посао — покушати да се нове чињенице тог документа доведу у склад са обично недовољно разјашњеним чињеницама оног доба«, и да »у колико критичизам има својих великих заслуга у историској науци, у толико је хиперкритичизам опасан«.⁶⁷

65 *Осирогорс и*, Автократор и самодржац. Глас Срп. Кр. Акад. 164, стр. 149—150. Уп. историју продирања царске титуле у Русију од прве појаве у књижевним делима код Нахомија Логоста 1461 г. до употребе у званичним актима за владе Василија III (1505—1533) и до званичног прогласа царства при Ивану Грозном. (*Ibid.* стр. 166—170, где су цитирани извори и литература).

66 *Сил.* II, 510; *Мил.* 145; цароу Стефану, обновителю првн царскн вѣнцъ сръбскон и поморскон землн и царствующюу ми земаню грчкскою и ксѣмоу полмириу и ксѣмъ западннмъ странамъ и ксѣмоу днеоу. Уп. *Сѣваноевић*. Глас. 161, стр. 36—50.

67 *А. Соловјев*. Повеље манастира св. Николе Мрачког. Прилози за књижевност, јез, ист. и фолклор, IX, Б. 1929, 14—15.

R É S U M É

DIPLOME DU ROI MILOUTINE DÉLIVRÉ EN 1318 AU KELLION DE KARÉA

Le diplôme du roi Miloutine délivré en 1318 au kellion de Karéa est considéré comme un faux en raison de trois arguments. 1'. La date de 1318 présente une contradiction à l'intervention de l'archevêque Sava III qui mourut en 1316 et à celle de l'higoumène Nicodime qui devint archevêque de Serbie déjà en 1317. 2°. On prétend que la teneur du diplôme ne s'accorde pas avec les règles du typikon de Karéa. 3'. La charte de l'archevêque Nicodime concernant ce kellion ne mentionne point de diplôme de Miloutine.

Cette argumentation est fautive. Nous avons plusieurs données qui confirment l'authenticité du diplôme de 1318.

L'argument concernant la chronologie n'est pas juste, car nous avons ici l'un de ces cas nombreux où l'intervalle entre la résolution royale et son exécution dure quelques années. La résolution de Miloutine fut prise en 1316 et le diplôme fut délivré en 1318.

La teneur du diplôme n'est pas contradictoire au typikon; il modifie cet engagement moral du Chilandar concernant l'entretien des kelliotés, qui est réglé par le typikon, dans une obligation juridique.

La charte de Nicodime n'eut aucune raison de mentionner le diplôme de Miloutine, car elle ne parle que des devoirs des archevêques serbes à l'égard du kellion et non des relations entre ce kellion et Chilandar.

Le diplôme n'est pas un faux. 1°. Il ne contient rien qui puisse causer du dommage à quelqu'un. 2°. Les relations entre Chilandar et son kellion à Karea excluaient toute possibilité d'un différend où le prétendu faux pût être utilisé. 3°. Par la forme et par la teneur le diplôme ne produit pas l'impression d'un faux. 4°. Ses données se confirment par la série d'autres sources.

Le diplôme rapporte que Miloutine a reconstruit le kellion et l'a muni de livres. Deux inscriptions datées dans un Evangile manuscrit de ce kellion, confirment que Miloutine l'a fait justement en 1316.

Le besoin de réparation du kellion correspond à la situation déplorable dans la S-te Montagne après la dévastation Catalane en 1309.

Le diplôme énumère les membres du concile de Chilandar. La plupart de ces personnages s'identifient en raison d'autres actes et inscriptions. Le protos Isaac y mentionné remplissait juste en ce temps la charge de protos du Mont Athos.

L'authenticité de ce document peut être aussi confirmée par l'acte de l'higoumène Gervasios de 1332 où il allègue le contenu de la donation de Miloutine.

Le diplôme de Douchan de 1348 confirme aussi l'authenticité de l'acte en question, car il mentionne les donations des anciens ktitors. Le second ktitor de kellion, à côté de St. Sava, ne pourrait être autre que Miloutine.

En outre, le diplôme de Douchan contenant plus de bénéfices que celui de Miloutine, rend absurde la supposition sur la fausseté de ce document.

Du point de vue de la diplomatie, le diplôme correspond entièrement au formulaire de ce temps-là.

L'analyse extérieure prouve indubitablement, que le document avait été composé au XIV-me siècle. Le grand préambule composé en style de la littérature didactique et hagiographique du XIV-me siècle, et l'écriture du diplôme permettent de supposer que le diplôme a été rédigé au monastère, ainsi que quelques autres diplômes de Miloutine.

La signature du roi est écrite en rouge et ressemble aux autres signatures de Miloutine; mais on ne peut pas affirmer encore que Miloutine signât ses diplômes lui même ou que la signature sur le diplôme en question eût été faite dans la chancellerie.

La question de la bulle de ce diplôme est foncièrement compliquée car sa légende contient le titre de tzar. L'auteur examinant les bulles de Miloutine constate que les diplômes de Miloutine portent les bulles de quatre types, dont l'une porte le titre de roi et trois bulles celui de tzar. Comme le titre de tzar se rencontre aussi dans le texte des diplômes de Miloutine, nous supposons que le titre de tzar sur la bulle démontre la tendance politique de ce roi serbe. Nous supposons que cette tendance pût paraître après le mariage de Miloutine avec la fille de l'empereur byzantin et qu'elle fût étroitement liée avec ce puissant flot de culture politique de Byzance qui inonda la Serbie après 1300.
